

İnfluenza Salgınının Olası Kurbanı Max Weber'in Teodise Kuramı ve Covid-19 Salgını Bağlamında Aktüel Değeri

A Possible Victim of the Influenza Outbreak Max Weber's Theodicy Theory and Its Current Value in The Context of the Covid-19 Outbreak

Bayram SEVİNÇ

Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Assoc. Prof., Karadeniz Technical University, Faculty of Literature,
Department of Sociology, Trabzon / Turkey
bsevinc@ktu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5923-8505

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 14 Temmuz / July 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 16 Eylül / September 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

DOI: 10.29288/ilted.769751

Atıf / Citation: Sevinç, Bayram. "İnfluenza Salgınının Olası Kurbanı Max Weber'in Teodise Kuramı ve Covid-19 Salgını Bağlamında Aktüel Değeri / A Possible Victim of the Influenza Outbreak Max Weber's Theodicy Theory and Its Current Value in The Context of the Covid-19 Outbreak". *ilted: ilabiyat tetkikleri dergisi / journal of ilabiyat researches* 54 (Aralık / December 2020/2), 17-43. doi: 10.29288/ilted.769751

İntihal: Bu makale, özel bir yazılımca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/ilted> | <mailto:ilabiyatdergi@atauni.edu.tr>

Copyright © Published by Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Ataturk University, Faculty of Theology, Erzurum, 25240 Turkey
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Max Weber, modern dönemi anlamak için asketik ve mistik ayrımında olduğu gibi genel olarak ikili konumlandırmalarla meseleleri ele alır. Weber'in özellikle Leibniz'den beri felsefede tartışılan kötülük konusuna temel katkısı onu sosyolojik düzlemde ele almasıdır. Modern dönemin rasyonalist yaklaşımının kötülük meselesini izah etmeye yöneldiğini ve bunun da sosyal alanda somut sonuçları olduğunu gösterir. Din sosyolojinin merkezi temaları olarak teodise ve kurtuluşu ele alan Weber'in kuramının aktüel değeri nedir? sorusu, bu makalenin odağıdır. Nitel araştırma desenine sahip bu çalışmada amaçlı örnekleme tekniğiyle Calvinist kökene sahip Amerikan mezheplerinin sunduğu açıklamalar internet ortamında derlenmiştir. Dinî söylem üreten görevlilere ait bu makalelerin içerikleri betimsel analiz tekniğiyle irdelenmiştir. Sonuç olarak günümüzde Calvinist kurtuluş doktrininin ve ilahi takdir düşüncesinin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Bu teodise yaklaşımı farklı argümantasyonlarla işlemektedir. Söz gelimi bu yaklaşım, bilimsel çıkarımların mantık yürütme tarzını tartışır. Tümevarım ve tümdengelim arasındaki farkı ve yargıların mutlaklığına dair kuşkuları dikkatlere sunar. Felaket hakkındaki bu yorumlara göre Tanrı'nın çağları aşan ve insan bilgisinin ötesinde bir planı vardır. Bu plan, insanın anlayış ve iradesinin üstünde olduğu için inanç meselesi olarak ele alınır. Son olarak Covid-19 salgımının bir yargılama olduğu kabul edilmekle birlikte tekil bir grubun günahları için değil dünya (herkes) için yapılan bir yargılama olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Din Sosyolojisi, Teodise, Felaket, Salgın Hastalıklar, Covid -19.*

Abstract

Max Weber deals with issues such as liberation in general with a dual positioning to understand the modern era. His main contribution to the issue of theodicy, which has been discussed in philosophy especially since Leibniz, is that he took it on a sociological level. He shows that the rationalist approach of the modern era tends to explain the issue of evil, and it has tangible consequences in the social sphere. The question of "What is the actual value of Weber's theory, which deals with theodicy and salvation as central themes of religion sociology?" is the focus of this article. In this study, which has a qualitative research pattern, the explanations provided by American denominations of Calvinist origin were compiled on the internet with the purposeful sampling technique. The contents of these articles belonging to the authorized producing religious discourse have been investigated through descriptive analysis technique. As a result, it is determined that the doctrine of the Calvinist salvation and the thought of predestination are maintained today. This theodicy approach operates with different argumentation. This approach, for example, discusses the logic of scientific inferences. It presents the difference between induction and deduction, and doubts about the absolute judgments. According to these interpretations of the disaster, God has a plan beyond the ages and beyond human knowledge. This plan is considered as a matter of faith, as it is above human understanding and will. Finally, although the Covid-19 outbreak is considered to be a judgement, it is stated that it is a judgement for the world (everyone), not for the sins of a single group.

Keywords: *Sociology of Religion, Theodicy, Disaster, Pandemic Diseases, Covid-19.*

Extended Summary

Under the shadow of the experience of several important epidemics in the twentieth century, the contemporary world has started to the 21st century with pandemics that exhibit significant breaks. The influenza outbreak, which was another factor causing death as well as the First World War, also gave the possibility to the idea that it cost the life of Max Weber, who is one of the founders of the sociology of religion, as well. As a founding sociologist who defines the fundamental issues of the sociology of religion and positions the main themes of organized religions in the sociological field, Max Weber is a pioneer thinker who deals with the problem of theodicy from a social perspective. His analysis of

religion focuses on the problem of theodicy, as well as his famous debate on rationalization and the disenchantment of the world in the context of the shaping of the modern world. The problem of theodicy is also an indispensable issue in Weber's sociology of religion, as it is a matter related to salvation. To what extent does Weber live with the founding notions he put forward on the centenary of his death? The question is asked in many sub-disciplines as well as in the sociology of religion. Thus, the subject of the study is questioned with the question of what is the actual value of Weber's theory, which deals with theodicy and salvation as the central themes of the sociology of religion? This is a discourse analysis research. In this study, which has a qualitative research pattern, the explanations provided by American denominations of Calvinist origin were compiled on the internet with the purposeful sampling technique. The contents of these articles belonging to the authors whose profession is producing religious discourse have been investigated through descriptive analysis technique. Drawing attention to the intellectual ground of social change in the interaction between social action and meaning, Weber's analyses within the framework of the sociology of religion focusing on the issue of salvation frequently refer to the concept of theodicy, which is used to justify God. This concept, which is used in theology and includes efforts to explain the coexistence of God and evil in the same world, has started to be examined for the social field with Weber. The debate expressed by the concept represents the simultaneous existence of undeserved evils in the world with the idea of an omnipotent God for the believer of a particular religion. This kind of discussion recommends that the opposites to be resolved by choice, where there are theological solutions to the preservation of God's power and compassion. The discussion of the issue both in theology and philosophy since Leibniz has resulted in its being a well-known subject and with the formation of sociology as a discipline, the importance of the issue for sociology was emphasized for the first time by Weber. Thus, in the rhythm of daily life, which is an important theme for the sociology of religion, rationalization of experiences, disasters, pains, etc. and its reflection on social relations becomes an important area of discussion for the field. The problem of theodicy the content of which was determined by Weber with his sentence "all questions about the meaning of the world and life", is essentially directly related to the legitimacy of social life, order and the meaning of life. The ability of believers to maintain the rhythm of daily life in a meaningful way depends on resolving the relationship between an imperfect world and a perfect God. Weber discusses the solutions offered by religions as three main models: Predestination, Dualism and Karma. Weber evaluates theodicy in two ideal types: good fortune (Theodizee des Glückes) and suffering (Theodizee des Leidens). Stating that no one escapes the flaws of the world, Weber points out the suffering associated with the religious promise of a meaningful life and salvation. Weber's theory is important in understanding the interaction between religion and society in addressing a fundamental issue in the contemporary world as in his own time. It is observed that epidemics and religious explanations about them were related to the dominant human condition in previous ages, and this phenomenon continues today. The efforts of religious groups to explain the disasters, pains, inequalities, etc. in the world, lead them to rational explanations within the doctrine. In this context, in today's pandemic, which started with a virus identified in the last days of 2019, there has been a global issue of influence and interpretation. Theodicy, which Weber defines as an eternal problem, has also been discussed in today's pandemic; because in times of crisis the problem of theodicy is in the focus of interpretations for religion. In this research, the discourse of the sample selected from the groups which today continue Calvinism as a religious group, which is the reference of Weber's main thesis, was examined. As a result, the discourse in which there are argumentations such as trust in God, courage, and the grand plan focused on goodness has been analyzed under four categories: (1) Omnipotent and absolute good God, (2) Inferential nature of science, (3) Predestination, (4) human mortality and death as a sign of judgment. These four categories are included in the construction of the relevant discourse with different emphasis. All ultimately address the issue of evil in an interpretation compatible with the idea of an absolute good God. The aforementioned discourse displays a course from the scriptures, historical events and reference persons to the present day. As a result, it

has been determined that today the Calvinist salvation doctrine and the idea of divine discretion are maintained. According to these interpretations of the disaster, God has a plan beyond the ages and beyond human knowledge. This plan is considered as a matter of faith, as it is above human understanding and will. Finally, although the COVID-19 outbreak is considered to be a judgement, it is stated that it is a judgement for the world (everyone), not for the sins of a single group.

GİRİŞ

Birinci Cihan Harbi'nin ağır sonuçlarının nihai profile yöneldiği 1918 yılının baharında milyonlarca insanın hayatına mal olan ve sonradan “İspanyol Gribi” olarak tanımlanan bir hastalık yayılır ki onunla birlikte felaketin küreselleşmesinin temel formlarından biri öne çıkar: Salgın.¹ Verdiği can kayıpları ve diğer sonuçları dikkate alındığında harpten daha önemsiz olmayan söz konusu salgın, yüzyılın hafızasında ve paradigmaların umdelerinde istikrarlı yerini almıştır. Art arda ve 1920'ye kadar sürecek olan dört dalga halinde insanlığı etkileyen bu salgının milyonlarca kurbanı arasında Max Weber'in de bulunma ihtimali tartışılmalıdır. Salgının verdirdiği demografik kayıpların tam sayısının hesaplanamaması ve dünya çapında kimi ne kadar etkilediğinin bilinmemesi dolayısıyla bu tarz iddiaların doğrulanması zordur; nitekim, can kaybı olarak altmış milyon sayısı genel kabul görürken yüz milyon olduğu düşüncesi de söz konusudur. Öte yandan virüsün tanımlanmasının on yılı aşkın bir süreyi kapsaması da meselenin müphemliğinin bir diğer kaynağı olarak görülebilir.²

Türkçe tanımlarda Weber'in zatürreden öldüğü belirtilir.³ Biyografisini kaleme alan yazarların genel eğilimi zatürre (pneumonia) dolayısıyla hayatını kaybettiği yönündedir; öncesinde sinir hastalığı dolayısıyla mütemadiyen yaşadığı uykusuzluk ve tükenmişlik onu yıpratmıştır.⁴ Son hastalığına dair ilan, 4 Haziran 1920'de derslerinin iptal edildiğinin öğrencilere bildirilmesidir. Weber, bu tarihten “on gün sonra öldü: Soğuk algınlığı, grip ve sonra akciğer enfeksiyonuna dönüştü; kalbi durdu.”⁵ Gribin acil durum sinyali olarak görüldüğü o dönemde antibiyotik yokluğu söz konusuydu ve milyonlarca insan bu salgında vefat etmişti. “Karl Loewenstein ve Robert Michels, Max Weber'in de onun kurbanı olduğunu düşündüler; belki de haklıydılar.”⁶ Onun biyolojik ölümü, sosyolog olarak güçlü doğumuyla örtüşür; 1920'de Alman sosyolojisinde görünürlüğü çok az olan Weber,

¹ Bryan S. Turner, “The Futures of Globalization”, *The Blackwell Companion to Globalization*, ed. George Ritzer (Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2007), 690.

² Robert Dingwall, “The Other Dead 1918”, *Socialsciencespace*, 15 Mayıs 2018. (Erişim 25 Mayıs 2020).

³ Örneğin Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarın Yayınları, 2013), 10.

⁴ Fritz Ringer, *Max Weber: An Intellectual Biography* (Chicago: The University of Chicago Press, 2004), 2.

⁵ Joachim Radkau, *Max Weber: A Biography*, çev. Patrick Camiller (Cambridge- Malden: Polity Press, 2009), 545.

⁶ Radkau, *Max Weber*, 546. MacRae'ye göre Weber'in ölümü, 1918'de başlayan ve 1914-1918 savaşıyla çok daha fazla sayıda insanın ölümüne yol açtığına inanılan grip salgınının gecikmiş bir sonucuydu...” Donald G. MacRae, *Weber*, çev. Nur Vergin (İstanbul: Afa Yayınları, 1985), 11.

ölümünden sonra eserlerine rağbet edilen biri olur. Sözelimi “[z]amanın en büyük sosyal bilim dergisi *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, tek bir kitabının değerlendirmesini dahi yapmadı.”⁷ Öte yandan kardeşi Alfred’in aksine kurumlar da sosyolog olarak yer edinmesi de sorundu; çoğunlukla özel eğitim kurumlarında yer alması onun tanınırlığını kısıtlamaktaydı.⁸

Fikirlerin sosyal değişimdeki önemini vurgulayan⁹ Weber’in -özellikle kurtuluş analizinde- sıkça başvurduğu teodise kavramı,¹⁰ “Tanrı’nın haklılaştırılması” (justification of God) olarak anlaşılmaktadır. Teolojide kullanılan bu kavram onunla birlikte sosyal zeminde ve Tanrı ve kötülüğün varlığının aynı dünyada birlikte varoluşunu izaha yönelik çabaları kapsar. Kendi ifadesiyle, “nihayetinde kadim teodise sorunu hem kadir-i mutlak hem de müşfik olduğu söylenen bir gücün nasıl olur da muhtemelen böyle hakkedilmeyen acıların, cezalandırılmayan adaletsizliklerin ve ıslah olmaz aptallıkların bir irrasyonel dünyasını yarattığı sorusudur.”¹¹ Her kurtuluş arayışı kaçınılmaz olarak teodiseye, yani çekilen acıların bir şekilde rasyonalleştirilmesi,¹² izah edilmesi tutumuna götürdüğü için gündelik yaşam formu ile bu doktrin arasındaki ilgi onu inceleyen disiplin için önem taşır. Tıpkı Hint karma inancında olduğu gibi, sosyal bir teodise anlayışı, “hâkim toplumsal düzenin teolojik rasyonalizasyonu ve sembolik güçlendirilmesine”¹³ kaynak olabilir. “Mükemmel Tanrı ve nâkıs dünya” arasındaki gerilimde ortaya çıkan bu teolojik tartışma, Weber’in tarihte en katı tutarlılıkla uygulandığını belirttiği karma inancı veya onun kadar güçlü olamayan Lutherci model gibi tasarıların dünyayı nasıl biçimlendirdiğinin önemini temsil eder.¹⁴ Sosyal rollerle öz-tanımlamalar arasında kurulan denge veya ideal ve materyal dünya arasındaki çözüm önerileri, Weber’in günümüzde çağdaş bir yazar olarak görülmesinin kaynaklarından¹⁵ ki bu metnin ele aldığı konu da söz konusu çerçevededir. Bu makalede nitel araştırma desenine uygun olarak söylem analizi yapılmıştır. Koronavirüs salgını hakkında üretilen yetkili dinî söylemlerden amaçlı örnekleme tekniğiyle belirlenen metinlerin içeriği betimsel teknikle incelenmiştir.

⁷ Kieran Allen, *Max Weber: A Critical Introduction* (London: Pluto Press, 2004), 5.

⁸ Ringer, *Max Weber*, 2.

⁹ John Bird, *Din Sosyolojisi Nedir*, çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli (Antalya: Lotus Yayınevi, 2015), 186.

¹⁰ Christopher Adair-Totef, *Fundamental Concepts in Max Weber's Sociology of Religion* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 4, 8.

¹¹ Max Weber, “The Profession and Vocation of Politics”, *Weber: Political Writings*, ed. Peter Lassman -Roland Speirs (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 362.

¹² Ringer, *Max Weber*, 145.

¹³ Ringer, *Max Weber*, 169.

¹⁴ Ringer, *Max Weber*, 247.

¹⁵ Ringer, *Max Weber*, 251.

1. KÖTÜLÜK MESELESİ VE AFETLER

Ağırlıklı olarak teoloji ve modern dönemde ilgili başat referansı Leibniz ve Spinoza olan felsefenin konusu olarak işlenen kötülük meselesi (the problem of theodicy), Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu* adlı eserindeki sosyal yorum ile sosyolojik analizlerin konusu olmaya başlar. İki kavramın (Tanrı ve Kötülük) sosyal düzlemde nasıl bir araya geldiği ve işlediği tartışması merkeze alınarak dünyayı ve hayatı anlamlandırma sorunu tartışılır. Onunun formülasyonu şöyledir: "Dünyanın ve hayatın anlamına dair tüm sorular."¹⁶ *Ekonomi ve Toplum* ismiyle yayımlanan çalışmasında "teodise, kurtuluş ve yeniden doğuş"¹⁷ adlı başlık altında dinlerin ve inananlarının bu konudaki konum, söylem ve uygulamalarını anlatan Weber, ahlakî monoteizm gibi kavramlar çerçevesinde gündelik yaşamı yorumlayan doktrinleri inceler. Onu meseleye yönlendiren toplumsal zemin şu ifadesinde belirgindir: "Aslında, yakın bir tarihte binlerce Alman işçisine uygulanan bir anket, onların Tanrı fikrini reddetmelerinin bilimsel kanıtlar değil, ilahî takdir fikrini sosyal düzenin adaletsizliği ve kusurluluğuyla uzlaştırmada zorlanmaları tarafından güdüldüğü gerçeğini ortaya çıkardı."¹⁸ Böylece o, teodise meselesinin grup ve toplumlar tarafından nasıl çözüldüğüne odaklanır ve farklı modelleri inceler; başlıca modeller şunlardır: *İlahî Takdir, Düalizm ve Karma*.¹⁹

Sosyolojik ilgi, teodise analizlerinde Ernst Troeltsch'tan etkilenmiş olması muhtemel olan²⁰ Weber'in "[b]iz her ne formda olursa olsun temelde, dünyadaki pratik davranışa yönelik belli sonuçlar ürettiği ölçüde kurtuluş arayışıyla ilgileniyoruz"²¹ ifadesinde dile geldiği gibi gündelik yaşamın düzen ve düzenliliğinde teodise formülasyonlarının etkisine yöneliktir. Teodise ve sınıflar arasındaki ilişkide hınç kavramını tartışan Weber, Friedrich Nietzsche'yle dikkat çeken bu kavramın "Yahudi ahlakî kurtuluş dininde önem" kazandığını ve imtiyazlı sınıfların kanunsuzluk gibi eylemlerinden dolayı ortaya çıkan sorunların imtiyazsız sınıf teodisesinin ahlakçı arayışında bir öğ alma arzusuna neden olduğunu belirtir.²² Esasen Weber'e göre teodise yorumlarına hem bireysel hem de grup düzeyinde ihtiyaç duyulur; fakat bunlar farklı düzlem ve metinlerde yer alır. Örneğin Eyüp kitabı, bireysel

¹⁶ Richard Swedberg - Ola Agevall, *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts* (Stanford-California: Stanford University Press, 2016), 347. Weber'in orijinal ifadesi: "Die vollige Ausschaltung des Theodizeeproblems und aller jener Fragen nah dem 'Sinn' der Welt und des Lebens, ..." Max Weber, *Die Protestantische Ethik und Der Geist des Kapitalismus* (Erfstadt: Area Verlag, 2007), 91-92.

¹⁷ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012), 1/649-660. Aynı metnin bağımsız yayımlanmış hali için bkz. Max Weber, *Din Sosyolojisi*, çev. Latif Boyacı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2012).

¹⁸ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/650.

¹⁹ Swedberg - Agevall, *The Max Weber Dictionary*, 348; Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, çev. H.H. Gerth - C. W. Mills (New York: Oxford University Press, 1946), 358-359.

²⁰ Adair-Totef, *Fundamental Concepts*, 105.

²¹ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/659.

²² Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/624.

teodisenin kaynağı olarak ortaya çıkar. Dinî grupların toplumsal düzen nosyonları, onların toplumun alt sistemlerindeki (ekonomi, siyaset gibi) davranış modellerini de etkiler; mesela Weber'e göre “[d]indar Hindu ve Asyalı Budistler arasında hıncın ve ayrıca fiilen her türlü sosyal devrimci ahlakın yokluğu, kast sisteminin kendisinin ebedî ve mutlak biçimde adil olduğu görüşüne sahip yeniden doğuş teodiseleriyle ilişkili olarak açıklanabilir.”²³ Teodiseyle ilişkili kurtuluş nosyonu, bireyin kendisine dair özsaygısını etkilediği gibi kişisel itibarını da sosyal düzlemde biçimlendirir; dahası, kişinin dünyasına anlam katan referansları Tanrı'nın takdiri-ne yönelik olduğunda onun kurtuluş vaa-dinin gerçekleşmesi “kişinin Tanrı huzurundaki değerinin tek” ölçütüdür.²⁴

Esasen, kötülük probleminin toplumda katmanlar arasında iyi talih (Theodizee des Glückes) ve ıstırap (Theodizee des Leidens) gibi karşıt kutupları temsil eden ve hayata ve temellüğe dair taleplerin şekillendirdiği anlayışa dayanan analizi, aynı zamanda kurtuluşun yaşam koşullarıyla ilişkili bir şekilde bilinçte şekillendiğini ifade etmektedir.²⁵ Weber, bir yandan kurtuluş ve teodise problemini birlikte ele alır (kavram çifti olarak) öte yandan ilki çokça araştırılırken ikincisinin ihmal edildiğini fark ettiği için ona ağırlık verir.²⁶ Teodise, Weber'in bütün majör dinler için merkezi bir sorun olan ıstırap meselesine verdiği isim olmakla birlikte ona dair her doktrin bir açıklaması olduğu da ifade edilmektedir; bu açıklama, hem bir anlam hem de bir vaat içermektedir, bir diğer ifadeyle meselenin kurtuluş ile ilgili vaat kısmı da önem arz eder.²⁷ O, bu tür teodise ile yeni oluşan modern benlik (self) anlayışı arasında Protestan reformu üzerinden oluştuğunu ifade ettiği bir bağ kurar.²⁸ Öte yandan onun teodise anlatısını da kapsayan dindarlık yorumunun sınıfsal alana yönelik analizleri, dinin Marksist kuramda olduğu gibi egemenlerin ideolojik aracına indirgenemeyeceğini ve kozmolojik izahları dolayısıyla alt sınıflarca kabul edildiğini de savunmaktadır.²⁹ Bu doğrultuda “Marx'ı eleştirmekle Weber, kendisini Nietzsche'nin baskıdan türetilen münhasır din türlerinden de uzaklaştırır. Ancak çağdaş Marksistlere karşı Nietzsche'yi kullanır. Weber, Alman işçi sınıfının Marksist bir siyasi partiye (Alman Sosyal Demokrat Partisi) bağlılığının bir tür ikame din olduğunu düşünüyordu.”³⁰

²³ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/627.

²⁴ Weber, *Ekonomi ve Toplum*, 1/628.

²⁵ Swedberg - Agevall, *The Max Weber Dictionary*, 348.

²⁶ Adair-Toteff, *Fundamental Concepts*, 106.

²⁷ Mohammad Nafissi, “Reformation as a General Ideal Type: A Comparative Outline”, *Max Weber Studies* 6/1 (2006), 73.

²⁸ Stephen Turner, “The Continued Relevance of Weber's Philosophy of Social Science”, *Max Weber Studies* 7/1 (2007), 48-9.

²⁹ Sam Whimster, “Translator's Note on Weber's 'Introduction to the Economic Ethics of the World Religions'”, *Max Weber Studies* 3/1 (2002), 85.

³⁰ Whimster, “Translator's Note”, 86.

Dünyanın kusurlarıyla yüzleşmekten kaçışın imkansızlığını dile getiren teodise problemi, sosyal inşaya ve bireysel varoluş formunun desenlerinin içeriğine dair etkisiyle de önem taşır. Mesihçi eskatolojide olduğu gibi, meselenin tartışıldığı temel zemin, “Tanrı’ya olan bağlılığın bir ihlali ve Tanrı’nın vaatlerinin saygısızca reddi”³¹ olarak tanımlanan günah ve onunla ilişkili kurtuluş kavramıdır. Benzer şekilde sosyal dünyada tecrübe edilen ıstırapların anlamı ve onlara yönelik tutum gibi meselelerde ahlaklaştırılmış bir Tanrı kavramı ve ödül-ceza doktrini arasındaki bağda varlık bulan biyografilerin inşası da söz konusu meseleyle ilişkilidir.³² Weber, verili sosyal düzen içindeki toplumsal katmanlar (sınıflar vb.) ile doktrinlerin ölüm sonrasına yönelik tanımlamalarındaki sosyal yapı arasındaki ilişkiyi tartıştığı gibi Dante gibi yazarların (eylemler ve sonuçlarına dair) teoloji üzerine yorumlarını da değerlendirir; sonsuz ceza üzerine sorgulamalar ve ilişkili olarak Araf değerlendirmesinde olduğu gibi. Dahası, sorumluluk, irade ve güç gibi kavramlar etrafında tartıştığı dinî teodiselerde insan üzerinde mutlak sınırsız bir güce sahip Tanrı tasavvurunun önemini vurgular. *İlahî takdir* çözümünü dile getiren bu tasavvur, “Tanrı’nın egemen, tamamen açıklanamaz, özgür iradeli ve (onun her şeyi bilmesinin bir sonucu olarak) ezeli olarak tayin edilmiş hükmü sadece yeryüzündeki insan kaderini değil aynı zamanda ölüm sonrası insan kaderini de karara bağlıyordu.”³³ Böylece kişi ve her varlık alanındaki kaderi arasında kurulan bu ilk yani ilahî takdir modeli, teodisenin çözümünde kişisel ve takdire dayalı hâkimiyete sahip bir Tanrı tasavvuru ve kulları arasında bir çözüm önerisi ortaya koyar.

İkinci model olan *Düalizm*, Weber’e göre, Zerdüştlüğün geç formundan gelen ve birçok dinî doktrinde (Mandeizm, Gnostizm gibi) yer alan ve Manicilikte olduğu gibi kötülük problemini her şeye kadir olarak tasavvur edilmeyen ve dünyayı yoktan yaratmadığına inanılan Tanrı’nın karşıtı olan bağımsız karanlık güçlere (ve onların iyi tanrılarla mücadelesindeki karartmaya) dayandırır.³⁴ Düalist modelin barındırdığı eskatolojik mücadele dinamizmine göre “Dünya süreci, kaçınılmaz acı çekmeyle dolu olmasına rağmen, ışığın karanlığın kirliliğinden sürekli bir arınma surecidir.”³⁵ Düalist mantık, saflık ve kirlilik, iyilik ve kötülük gibi kutuplarla işleyen ve ruh düzlemindeki ışık alemine katılımla edinilen saf ve seçilmiş olmanın getirdiği bir kurtuluş nosyonuyla tamamlanan modeli tasvir etmektedir. Burada şahsın mücadelesinin yönü, karanlık tarafın kaybettiren desenine düşmeme ve iyiliğin saflığına yükselen bir biyografi ortaya koymaktır.³⁶

³¹ Weber, *Din Sosyolojisi*, 257.

³² Weber, *Din Sosyolojisi*, 259.

³³ Weber, *Din Sosyolojisi*, 261.

³⁴ Weber, *Din Sosyolojisi*, 262.

³⁵ Weber, *Din Sosyolojisi*, 263.

³⁶ Weber, *Din Sosyolojisi*, 263.

Weber'e göre "teodise probleminin en kusursuz biçimsel çözümü, Hint *karma* doktrininin özel başarısı, sözde ruhlar göçüne inançtır. Bu dünya ahlakî cezanın tümüyle ilişkili ve müstakil bir kozmosu olarak görülür."³⁷ Buradaki formülasyon, ardışık hayatları boyunca ruhun yaşadığı kader üzerinden suç ve erdemi tanımlamakta ve söz konusu erdemin deneyimlenme sınırı, "dünyevi yaşamın sınırlılığını" belirlemektedir. Ardışık yaşam anlatısı aynı zamanda farklı yaşamlar arasında kefaretleme olgusunu ve ıstırapların ona dayanılarak izahı gibi yan anlamlar da taşımaktadır. Böylece bireyin kendi yaşantısı ve davranışları yoluyla biçimlendirdiği bir kader üzerinden ruh göçü inancı ile tasarılan bir ahlakî anlatı söz konusudur ki ilginç bir başka sonuç, "bunun dogma açısından sonucu sonsuz güç sahibi bir Tanrı'nın bu mekanizmaya müdahalesinin tümüyle vazgeçilebilir olması ve aslında olanaksızlığıdır..."³⁸ Nihayetinde ceza doktrini de "ebedi dünya düzeninin Tanrı-üstü karakterinin tutarlı bir sonucu" olarak tasarlanır. Weber bu döngünün bireysel varoluşla ilişkisini tartışır ve yaşam arzusuna dayanan araştırmanın (sonraki yaşamında iyilik gibi) söz konusu bireyselleşmenin sarsılmaz temeli olduğunu ifade eder. Bu modelde iyi-kötü gibi düalizmler, ontolojik formdadır; karşıt mücadele güçleri olarak tanımlanmamıştır.³⁹

Weber'in teodise odaklı yaklaşımı, "büyük dünya dinlerinin sosyolojisi"ne dair karşılaştırmalı tarih çalışması olarak da önem taşır.⁴⁰ Teodise meselesinin din sosyolojisi açısından önemi sorgulandığında, Emile Durkheim'ı metinlerinde konuyu ele almamasından dolayı eleştiren (Gaston Richard gibi) düşünürlerde görüldüğü gibi⁴¹ Weber'in kuramının din-toplum etkileşimi açısından önemi büyüktür. Esasen O, bu gibi faktörlerden dolayı "ilk sistematik ve bağımsız din sosyolojisi biliminin kurucusu sayılmaktadır."⁴² Öte yandan iki düşünürün vurgusu da farklıdır; ilki bütünleşmeyi ikincisi ise sosyal değişmeyi vurgular ki temel kavramsal katkı da bu düzlemde şekillenmiştir.⁴³ Öte yandan toplumsala odaklanan bir teodise aynı zamanda dünyada neden "ahlakî bir meritokrasi olmadığını açıklamak için bir gerekçe"dir.⁴⁴ Böylece psikolojiden ziyade toplumsala öncelik veren teodise "Kadir-i mutlak ve mutlak iyi olan Tanrı'nın nasıl acıya ve kötülüğe izin verebildiği konusunda açıklama arayan teorilere dayanmaktadır. Weber bu terimi, acı çekme ve

³⁷ Weber, *Din Sosyolojisi*, 263.

³⁸ Weber, *Din Sosyolojisi*, 264.

³⁹ Weber, *Din Sosyolojisi*, 265; Talcott Parsons, *Toplumsal Eylemin Doğası*, çev. Nur Nirven (Sakarya: S.Ü. Kültür Yayınları, 2015), 2/629, 631.

⁴⁰ Björn Wittrock, "The Axial Age in Global History: Cultural Crystallizations and Societal Transformations", *The Axial Age and Its Consequences*, ed. Robert N. Bellah - Hans Joas (Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 2012), 103.

⁴¹ Ünver Günay, "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi ve Temel Sorunları", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2002), 6.

⁴² Günay, "Din Sosyolojisinin Tarihsel Gelişimi", 8.

⁴³ Winston Davis, "Din Sosyolojisi", çev. Ali Coşkun, *Din, Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2005), 91.

⁴⁴ Whimster, "Translator's Note", 86.

kötülük kavramlarının anlamlarının teorik açıklaması için daha geniş manada kullanılmıştır.”⁴⁵

Weber’in tipolojik bir anlatıma taşıdığı teodise modelleri, onun karşılaştırmalı dinler tarihi/sosyolojisi eserlerinin ana tezi olan her dinin yönlendirici bir ilkesinin, bir iç mantığının bulunduğu ve bunun da gerçeklik ve deneyim arasındaki (realite ve dinin sunduğu perspektif/dünyaya bakış) gerilime odaklı olduğu yönündeki varsayımıyla doğrudan ilişkilidir. Bir diğer ifadeyle onun teodise problemi dediği şey, bu gerilimde oluşan anlam meselesidir. Bu kapsamlı varsayım, meselenin onun din sosyolojisinin merkezinde olduğuna dair yorumların (örn. B.S. Turner) da referansıdır.⁴⁶ Anlam meselesi, gündelik hayatın talih ve ıstırap çekme üzerinden yorumlanması yani teodise ile ilişkili olarak maddî olanı aşan geniş bir değerlendirme sisteminin üretilmesini netice verir ki “[g]erçekliğe faydacı yönelimin rasyonel veya maksatlı kategorilerini yıkan şey, işte bu talih ve ıstırap deneyimleridir. Teodise meselesinin rasyonelize edilmesi ancak tektanrılı selamet dinlerinde tamamına erebiliyordu.”⁴⁷

Weber’in İslam’a dair analizlerinin eksik ve kusurlu yanları vurgulanagelmıştır; onun konu özelindeki düşüncesine göre “İslam, kurtuluşla ilgili doktrinleri bir emperyal iktidar tarihiyle dönüştürülen savaşı bir din[dir].”⁴⁸ İslam dünyasında teodise olarak yorumlanacak tartışmalarda sosyal doku ve kötülük yorumu arasında bir bağ olduğu gözlemlenmektedir, tıpkı Weber’in dinlerin farkını vurgulayan yaklaşımı gibi burada din içi yorum rekabetinin kötülüğe dair izahının değişkenliği söz konusudur. Mesela mevali kökenlilerin çoğunlukta olduğu yerleşik Arap iktidarından hoşnutsuzluğu da barındıran kitlenin, mutezilenin özgür irade ve toplumsal sorunlar arasında kurduğu ilişkiye yöneldiği gözlemlenir.⁴⁹ Öte yandan mutezilenin adalet ve akıl kavramlarına dayanan ve ikna edici izah arayışında olan yaklaşımı, Weber’in modern dönemde ortaya çıktığını belirttiği rasyonelleşmenin etkisiyle oluşan teodiseyle benzerliği dikkat çekicidir. Teknik olarak üçlü ayırmda ilahî takdir düşüncesine denk gelen iki unsur gözlemlenebilir; yani “İslamî teodiselerde Weber’in tipolojisinde ayırt ettiği ‘vaadi öte dünyaya bırakma’ ve ‘vaadi bu dünyada görme’ şeklindeki iki farklı açıklama biçimini bir arada görmek mümkündür.”⁵⁰

⁴⁵ Peter L. Berger, *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*, çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 56.

⁴⁶ Colin Campbell, “A New Age Theodicy for A New Age”, *Peter Berger and the Study of Religion*, ed. Linda Woodhead vd. (London - New York: Routledge, 2001), 73.

⁴⁷ Bryan S. Turner, *Klasik Sosyoloji*, çev. İdil Çetin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 39.

⁴⁸ Bryan S. Turner, *Religion and Modern Society: Citizenship, Secularisation and the State* (Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2011), 59.

⁴⁹ Celaleddin Çelik, “Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Bilimname* 13/2 (2007), 43-4.

⁵⁰ Çelik, “Teodisenin Sosyolojisi”, 46.

2. TEODİSE YORUMLARI VE 20. YÜZYIL

20. yüzyılın iki cihan harbinde kaybettiği nüfus kadar (belki daha fazla) kayba neden olan influenza, günümüzde biyo-ekonomik küreselleşme kavramı çerçevesindeki tartışmalara konu olur. Önceki yüzyılların veba vb. salgınlarının göç ve ticaret gibi yollarla yayılmasının ötesinde gelişen salgınlarda ulaşım ile birçok kalandan (turizm, ticaret gibi) küresel riskin ortaya çıktığı ve coğrafi yalıtılmışlığın yok olduğu gözlenir. Sınırların yok oluşu olgusu hem hız hem de yaygınlık açısından önem taşıyan küresel salgın olasılığını inşa eder. Hatta Turner'ın yorumu kabul edilirse, "küresel grip salgınları artık neredeyse anında yayılmaktadır"⁵¹ denilebilir. Ayrıca anımsal niteliğiyle ve yüksek bir hızla tanımlanan salgınların oluşturduğu kaygı ve korku düzeyi gibi onunla mücadeledeki etkinlik meselesi de öne çıkmaktadır. Hastalıklardan (disease) ziyade felaketlerle (disasters) uğraşılan bir biyo-ekonomik küreselleşme durumunda kimsenin izole olamaması, sorunla mücadelenin de küresel olmasını zorunlu kılmakta ve böylece koordinasyonun güçlüğü söz konusu olabilmektedir. Bakterilerden ziyade virüslerin etkin olduğu günümüzde geleceği ipotek altına alan bir korku iklimi söz konusudur; hız ve yaygınlıkla birlikte, ki SARS virüsünün yayılması Dünya Sağlık Örgütü tarafından "jet hızı"⁵² kavramıyla betimlenmişti, ilaç endüstrisinin zayıf konumu da meselenin şiddetini arttırmaktadır. Salgın yorumları onu gelecekte bizi bekleyen yeni vebalar (salgınlar) olarak metaforlaştırdığı gibi demografik kayıplar için yapılan tahminlerde milyonlarla ifade edilen sayıların dile getirilmesi⁵³ de 21. yüzyılın bu korku ve kültürüyle birlikte şekilleneceği intibasını oluşturmaktadır.

21. yüzyılda kaynakların tüketimiyle birlikte ortaya çıkan ve teknolojinin ilerlemesiyle umulanın gerçekleşmemesine neden olacak bir çatışma kaynağından bahsedilmektedir. Özellikle çevresel kaynakların tüketimiyle doğan krizin mevcut siyasal sistemlerin ekonomik hayatiyetinin belirleyici bir faktörü olacağına dair analizlerin yanı sıra doğal afetlerdeki örgütlenme ve tedbir eksiklikleri çerçevesinde bir tartışma da söz konusudur. Mesela "2004 tsunamisinde can kaybı kısmen erken uyarı sisteminin bulunmamasının bir sonucuydu"⁵⁴ yorumu yapılır. Küreselleşmenin ilerlemesiyle birlikte ortaya çıkacak felaketlerde geniş çaplı olarak kurumsal çöküşler (ekonomi başta olmak üzere), sosyal çözülme ve sivil veya askeri çatışma şeklinde bir olumsuz tablo öngörülmektedir. Bir başka söyleyişle, teknolojinin gelişmesiyle umut bağlanan bütün refah beklentilerine rağmen kaynakların tüketimiyle başlayacak kıtlık, bir çatışma kaynağı olarak öngörülmektedir. Turner'a göre

⁵¹ Turner, "The Futures of Globalizations", 683.

⁵² Turner, "The Futures of Globalizations", 683.

⁵³ Turner, "The Futures of Globalizations", 684.

⁵⁴ Turner, "The Futures of Globalizations", 689.

“[h]arp ve harap (war and waste), küreselleşmenin geleceklerinin önemli itici özellikleri olacaktır.”⁵⁵

Dindarlık sosyolojisi yorumlarında “Weber, dini sosyal dünyanın merkezine yerleştirir. Esasen, din özü belirleyen bir anlam alanıdır”⁵⁶ ona göre; bu alanda işlev gören “teodiseler ise, kural olarak, doğa ve insan eylemi ile fâni ve ebedî düzenin zaman ufkunu birbirinden ayırır.”⁵⁷ Teodise, kurtuluş kavramıyla doğrudan ilişkilidir ki bahsedilen “[u]hrevî kurtuluşun belirgin içeriği temelde dünyevî yaşamın fiziksel, psikolojik ve sosyal acılarından kurtuluşu ifade edebilir. Öte yandan, böyle bir yaşamın anlamsız tekdüzeligi ve fâniliğinden kurtuluşla daha fazla ilgili olabilir.”⁵⁸ Bir teodisenin oluşması, kişinin ileriye yönelik sorgulamaları, tutarlı bir açıklamaya ve anlama ulaşmaya çalışması ile doğrudan ilişkilidir; çünkü ileriye düşünen biri “iyi talih ile mükafat arasındaki ilişkiyi sorgular; acı, günah ve ölüm gibi başına gelenlerin hikmetini ortaya koyacak bir adalet arar ve bir ‘teodise’ yaratır.”⁵⁹ Bir ahlak anlayışıyla itaat eden müminin ıstırap çekmeye devam eden yaşantısı ile oluşan çelişkili duruma işaret eden şarkiyatçı Wellhausen, Weber’in kuramını etkilemiştir; “Kurtuluş ve teodise sorununun aracı olarak ahlak, Weber’in büyü bozumunun evrelerini inşa etmesinde önemli bir kavramdır.”⁶⁰ Büyü bozumu, bazı yorumculara göre, Weber için tanrısız bir modern dünya anlamına gelmez.⁶¹ Geç modern dönem açısından bakıldığında modern inşanın kendi entelektüel ve pratik rasyonelitesinin dışarda bıraktığı dini rasyonelleştirme olan teodisenin birey ve gruplar için ne düzeyde bir referans olarak işlev gördüğü önem taşır.⁶² “Modern toplum genellikle tıbbî-endüstriyel bir kompleks olarak tanımlanır, çünkü insan vücudu sırayla emtia haline gelen parçalara ayrılabilir.”⁶³

3. WEBERYEN KURAMLA SALGINI ANLAMLANDIRMA

Weber’in ayrıntılandığı ve Leibniz’den⁶⁴ mülhem teodise kavramı, geçmişte (kara ölüm gibi) olduğu gibi günümüzde de (örneğin Asya’daki tsunamide) izah referansıdır. Endonezya’da dinî grupların Asya’da yaşanan tsunami felaketinin

⁵⁵ Turner, “The Futures of Globalizations”, 689.

⁵⁶ Turner, *Religion and Modern Society*, 70; Bryan S. Turner, “Max Weber’e Göre İslam ve Konfüçyanizm: Kantçı Sekülerleşme Kuramı”, çev. N. Sofuoğlu Kılıç, çev. ed. İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*, ed. Peter B. Clarke (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 164.

⁵⁷ Wolfgang Schluchter, *The Rise of Western Rationalism Max Weber’s Developmental History*, çev. Guenther Roth (Berkeley - Los Angeles: California University Press, 1981), 50.

⁵⁸ Weber, *Din Sosyolojisi*, 268.

⁵⁹ Hans G. Kippenberg, “Max Weber: Din ve Modernleşme”, çev. N. Sofuoğlu Kılıç, çev. ed. İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*, ed. Peter B. Clarke (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 125.

⁶⁰ Kippenberg, “Max Weber”, 128.

⁶¹ Kippenberg, “Max Weber”, 138.

⁶² Ringer, *Max Weber*, 147.

⁶³ Turner, “The Futures of Globalizations”, 685.

⁶⁴ Leibniz’in anlatsında bulunun kültürel çeşitlilik ve kültürler arası etkileşim de olguların farklı yorumları açısından önem taşır. Bkz. Turner, *Religion and Modern Society*, 15-6.

“Tayland ve başka yerlerde insanın günahkârlığına (wickedness) Tanrı'nın bir cezası olduğunu söylemiştir.”⁶⁵ Weber, din ve anlam arasında kurduğu bağda, insanların eylem için motivasyon kaynağı olarak gördüğü bir yorum tarzını (özümlü dünya görüşü) görmektedir; onun kuramının merkezindeki rasyonelleşme vurgusu ve oradan mülhem kavramsallaştırmalar da ilişkili temalardır. Çünkü teodise yorumları ile kurtuluş düşüncesi arasında güçlü ve etkileşimli bir bağ vardır; dünyaya dair kader anlayışı ve rasyonel mevcudiyet alanı ile irrasyonel kurtuluş düşüncesi arasındaki paradoks burada işlemseldir. Böylece gündelik yaşamın pratik doğasındaki maddiliğin ötesinde bir anlayışa yükselen iyi *talih* ve *ıstırap* teodisesi şeklindeki iki model ortaya çıkar. Dolayısıyla hayatın bütününe kapsayan (kişilik ve hayat düzeni) bir yorumla insanlık (Menschentum) kategorisini odağa alan Weber, bir hayat biçimi/yolu (Lebenführung) analizi yapar ki bu da kültürel bir dünyanın inşasını değerlendirmedir.⁶⁶

Hennis gibi yorumcuların Weber'in kuramının odağında “insan varoluşunun etik karakteri”nin bulunduğunu belirtmesi,⁶⁷ aynı zamanda gündelik yaşamın salgın vb. durumlarda nasıl şekillendiğine dair bir çerçeve olarak görülebilir. Bu bağlamda onun etik temelli dinler veya kurtuluş dinleri olarak tanımlandığı sistemlere⁶⁸ yönelik değerlendirmesi seküler dünyanın rasyonelleştirilmesi ile kurtuluş düşüncesinin kombinasyonunu tartıştığını göstermektedir. Weber'in dünyanın kusurlu bir alan olduğuna dair düşüncesi, onu Leibniz ve dolayısıyla geleneksel Hıristiyan anlayışındaki algıya zıt bir konumda ve hak edilmemiş ıstıraplar, cezalandırılmamış adaletsizlikler ve düzeltilemez aptallarla dolu bir sorunlu alan tanımına götürür.⁶⁹ Salgın gibi yaşam deneyimleri hem açıklama, anlamlandırma hem de pratik (tutum ve davranışları) içerdiği için Weber'in; dindarlık, etik, beden teknolojisi ve karakter arasında kurduğu ilişki olağan dönemlerde olduğu gibi olağanüstü dönemlerde de etkin bir hayat yolu ifadesi olarak okunabilir. Aynı dinin yaşantısındaki sınıf farkı, Weber'in vurguladığı etik inşa bağlamında dindarlık formlarındaki çeşitlilik olarak burada etkindir.⁷⁰

Weber; dinî, politik vb. birçok formu olabilen kurtuluşu “elemden kurtuluş” olarak tanımlar.⁷¹ Ona göre kurtuluşun ilişkili olduğu teodise, “ebedî bir problem”dir⁷² ve din analizlerinde meseleye bu nedenle değinir. Ortaya koyduğu ku-

⁶⁵ Turner, “The Futures of Globalizations”, 689.

⁶⁶ Turner, *Religion and Modern Society*, 54-5; Turner, “Max Weber'e Göre İslam ve Konfüçyanizm”, 145-6.

⁶⁷ Turner, *Religion and Modern Society*, 56.

⁶⁸ Peter Ghosh, *Max Weber and The Protestant Ethic: Twin Histories* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 197.

⁶⁹ Ghosh, *Max Weber*, 282.

⁷⁰ Turner, *Religion and Modern Society*, 57-58.

⁷¹ Swedberg ve Agevall, *The Max Weber Dictionary*, 302.

⁷² Max Weber, *The Religion of China: Confucianism and Taoism*, çev. Hans H. Gerth (Glencoe, Illinois: The Free Press, 1959), 206.

ramsal alternatifin “dinin hayatın nihaî anlamı içinde nasıl dolaştığına odaklanarak” işlemsel olması, din-sosyal düzen arasındaki ilişkiyi değerlendirmeye yöneliktir. Dahası, kurtuluş (arzu ve çabasının) formunun bireyin kurtulmak istediği “dünya imajına” bağlı olması,⁷³ olay ve olguların toplumsal yorumlanmasında önem arz eder. Weber’in bu analizi, onun kuramsal yaklaşımının bir devamı niteliğindedir; çünkü din sosyolojisi çalışmasında odakta her zaman “dinî inançlarla ‘dünya’ olarak tanımladığı şey arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.”⁷⁴ Onun din-sosyal düzen ilişkisinin analizinde odak kavram meşrulaştırmadır; buna göre “din sosyal kurumları ve sosyal rolleri açıklar ve haklılaştırır.” Öte yandan Weber’de gözlemlenen ve bu makalenin konusu olan teodise de “gündelik sosyal hayat dünyası ile din” ilişkisi üzerinden bir anlatıma dayanır; “Weber, sosyal olarak inşa edilmiş her insanî ıstırap, adaletsizlik ve eşitsizlik yorumunu teodise olarak tanımlar.”⁷⁵ Teodiseyi ikiye ayıran Weber, ıstırap türünü hem sosyal hem de doğal olaylar için kullanır; sözgelimi bir isyanın meşrulaştırılması onu kurtuluşa dönüştürür.⁷⁶

Birey ve grupların hayatında deneyimlediği sorunlara yönelik etkisi bağlamında dinin Weber için tutarlı bir sosyal düzen, koruyucu kurallar sistemi ve anlamlı sosyal ilişkiler sunması düzleminde değerlendirilmesi gerekir. Özellikle günümüzde yaşandığı gibi hastalık ve ilişkili krizlerde (iş kaybı gibi) tutarlı bir dünya görüşü arayışında ve buhranın stresini yönetmede bir referans olarak ortaya çıkmasına dikkat çekmiştir. “Keza din böylesi stres zamanlarında, kendi problemlerinin nihai ve ilahi çözümlerini -ya bu dünyada ya da öteki dünyada- aramalarını teşvik ederek insanlara teselli sağlayabilir.”⁷⁷ Kuram sahibi düşünürlerin fikirlerini referans alan çalışmalar, birey ve grupların dinî yorumlarının (anlayışlarının) sağlık ve refahın boyutlarıyla yoğun bir iç içelik taşıdığını dile getirmektedir.⁷⁸ Modern dünyanın temel değerlerinin bireyi özgür ve özerk bir varlık olarak tanımlaması, aynı zamanda tercihlerde bulunan ve tercihleriyle tutarlı bir bütünlüğe sahip olmaya yönelen bir varlık olarak konumlandırmasını beraberinde getirir. Sosyal inşacılığın kuramcılarında Berger ve Luckmann’a göre “[a]nlam, insan bilincinde -yani bir beden içerisinde bireyleşen ve bir şahıs olarak sosyalleşen bireyin bilincinde- inşa edilir”;⁷⁹ bir diğer ifadeyle anlam “kendi kendine var olmaz, daima bir referans noktası var-

⁷³ John R. Hall, “Din ve Şiddet: Mukayeseli Perspektifte Sosyal Süreçler”, çev. Hüsamettin Arslan, *Din Sosyolojisi Elkitabı*, ed. Michele Dillon (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2014), 531.

⁷⁴ Peter L. Berger - Brigitte Berger, *Sociology: A Biographical Approach* (New York: Penguin Books, 1983), 381, 382.

⁷⁵ Berger - Berger, *Sociology*, 382, 383.

⁷⁶ Peter L. Berger, *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective* (New York: Anchor Books, 1963), 115.

⁷⁷ Michael E. McCullough - Timothy B. Smith, “Din ve Sağlık: Vaka İncelemesi Olarak Depresif Semptomlar ve Moralite”, çev. Hüsamettin Arslan, *Din Sosyolojisi Elkitabı*, ed. Michele Dillon (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2014), 278.

⁷⁸ McCullough - Smith, “Din ve Sağlık”, 279, 296.

⁷⁹ Peter L. Berger - Thomas Luckmann, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*, çev. Mustafa Derviş Dereli (Ankara: Heretik Yayınları, 2015), 20.

dır.” Berger, burada dünya olarak tanımladığı şeyin İncil’de kastedilen ve Tanrı’nın Krallığı’na karşıt olaylar manzumesi olarak görülen dünya olduğunu belirtir.⁸⁰

Din sosyolojisi, dine dair farklı tanımlardan birini tercih ettiğinde analizinin yönü de ona göre şekillenir; bu bağlamda gündelik hayat içindeki din veya kriz dönemlerinde din gibi iki temel kategori ele alındığında kriz dönemlerinde analizin odağında teodise bulunur.⁸¹ Modern dünya, Giddens’in yerinden çıkarma olarak tanımladığı ve “uzak olayların ve eylemlerin hayatımız üzerinde sürekli bir etkiye sahip olması[nı]” ifade eden olgu dolayısıyla hayat biçimlerini dönüştürmüştür.⁸² Dahası, “açık bir geleceği göğüsleme çabasına işaret” eden risk düşüncesinin modern toplumdaki baskın karakteri, günümüz salgınlarının da o bağlamda yorumlanmasını salık verir ki Giddens’a göre “biz, modernliğin radikalleşmesi ve genelleşmesiyle açıklanan bir ‘risk kültüründe’ yaşıyoruz.”⁸³ Meselenin ilginç bir başka boyutu, güvenlik kavramıyla şekillenen “felaketlere hâkim” olunabileceği fikri ve ondan türeyen sigorta sistemidir; oysa günümüz dünyasının tekinsiz deneyimleri “dünyanın, aydınlanma çağı düşünürlerinin sandığı gibi bir dünya olmadığını” işaretleri olarak okunmaktadır.⁸⁴ Bütün güvenlik, denetim ve kesinlik vaatlerine rağmen günümüz dünyasında anksiyete kaybolmamıştır; seküler dünya için kaynağı değişmiştir: “Anksiyete kaynakları, Tanrı’nın bize ne yapabileceğinden ziyade, dünyaya ne yaptığımızla belirlenmektedir.”⁸⁵

Hangi problemler teodise açısından bir meseledir? sorusu sorulduğunda özellikle evrenselci dinlerin konumunun kapsamlı olması zorunluluğu dikkat çekmektedir; oysa sözgelimi Afrika’nın uzak bir köyünde aklıktan ölmekte olan bir çocuğun durumu tarih felsefesi için zorunlu bir mesele olmayabilir.⁸⁶ Ayrıca rakip teodiseler (dinî veya seküler) kendi aralarındaki yarışın bir gereği olarak ikna edici bir nitelik taşımalıdır.⁸⁷ Bu çerçevede tarih felsefesinin mesele kapsamı ve teodise ile ilişkisi, yoğun bir tartışma alanıdır; Leibniz’le literatürde tartışılmaya başlanan teodise, sonraki zamanlarda ve onun nosyonunun kapsamadığı şekilde modern dönemin anlamlandırılmasında tarih felsefesi önem taşır.⁸⁸ Tanrı savunusu, tarihe rasyonel izah veya felsefi nosyonda tarihin akışı gibi temalarda ortaya konan çabalar, dinî ve

⁸⁰ Berger - Luckmann, *Modernite*, 21.

⁸¹ Ole Preben Riis, “Din Sosyolojisinde Metot”, çev. A. Onay, çev. ed. İ. Çapcıoğlu, *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*, ed. Peter B. Clarke (Ankara: İmge Kitabevi, 2012), 367.

⁸² Anthony Giddens - Christopher Pierson, *Anthony Giddens’la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*, çev. S. Uyrukulak - M. Sağlam (İstanbul: Alfa Yayınları, 2001), 87.

⁸³ Giddens - Pierson, *Anthony Giddens’la*, 90, 91.

⁸⁴ Giddens - Pierson, *Anthony Giddens’la*, 94.

⁸⁵ Giddens - Pierson, *Anthony Giddens’la*, 106.

⁸⁶ Andrea Erizi, “Different Origin, (Almost the) Same Function: The Concept of Subrogation in Max Weber’s Work”, *Max Weber Studies* 11/2 (Temmuz 2011), 238.

⁸⁷ Erizi, “Different Origin”, 241.

⁸⁸ Hans Blumenberg, *The Legitimacy of the Modern Age*, çev. Robert M. Wallace, 7. Baskı (Cambridge, MA: The MIT Press, 1999), 54-55.

felsefî teodiselerin örtüşme veya ayrışma düzlemini oluşturur; Hegel'in tarih felsefesini bir teodise olarak uygulayan Odo Marquard'ın yaptığı gibi izah arayışları söz konusudur.⁸⁹ Blumenberg, teodisenin tarih felsefesi üzerinden ortaya konan formlarına dikkat çekerek onun teolojiyle özdeş görülmesine karşı çıkar.⁹⁰

Dinî teodiseler, doğaya müdahale eden bir Tanrı nosyonuyla ilişkilidir; Gnostisizm'de tespit edildiği gibi eğer doğaya müdahale eden bir iyi Tanrı anlayışı yoksa bir teodiseye de ihtiyaç olmamaktadır. Bu da evrene dair nosyona bağlıdır; evren Platon'un demiurge anlatısı üzerinden görüldüğünde veya Neoplatonculuğun "dünya ideal modeline eşit bir büyük başarısızlık olarak ortaya çıkar" düşüncesinde olduğu gibi.⁹¹ Bir diğer ifadeyle ilah anlayışı ile teodiseye ihtiyaç arasındaki bağ, insanın anlama ihtiyacı duyduğu bir konumda bulunup bulunmaması ya da kendisine sunulan inancın bu konumu tanımlayıp tanımlanmamasıyla ilişkilidir. İlah anlayışı despotik olan biri, haklılaştırmaya, ilah savunusuna gerek duymaz; inancı her şeyi izah eden -tıpkı aslı günah inancında olduğu gibi- biri de bu tür bir gerekçelendirmeye ihtiyaç duymaz çünkü cevabı bütün soruları elemektedir. "Ancak, bizim anlama konumunda olduğumuzu veya olmamız gerektiğini düşünen bir kişi için teodise problemi vardır."⁹² Bu konum da özünde Batı rasyonalizminin ortaya çıkışıyla birlikte tanımlanmaktadır; dahası, anlama meselesi bu şekilde etkin olduğunda cevapların da tatmin edebilme gücünüyle karşılaşmasını beraberinde getirir. Esasen bu anlama edimi; "kötülüğün dünyadaki sebep, anlam ve amacını belirlemeyi içermektedir." Lempp'in bu tasvirinin yanı sıra Troeltsch teodiseyi "Dünyanın nihai anlam ve sebebi'nin keşfi" olarak betimler. Weber'in kullandığı "dünyanın anlamı" (Sinn der Welt) kavramı Troeltsch tarafından kullanılır; Schluchder onun anlam (Sinn) kavramını üç içerikle kullandığını belirtir: "Metafiziksel olarak gerçek, dogmatik olarak doğru ve öznel olarak mantıklı anlamında."⁹³

Günümüzde yaşanan pandemi, küreselliği ve yayılma hızıyla bütün toplumları tehdit etmektedir; bu durum, Weber'in "insanların acı çekmesi evrenseldir" ve bu nedenle her yerde bir teodise ihtiyacı vardır düşüncesiyle örtüşür.⁹⁴ Acı ve ıstırapın her toplum için bir problem olması, aynı zamanda "bu probleme uygun bir cevap vermesi" gereğini beraberinde getirir; özellikle haksız ıstıraplara verilecek cevap, toplumun hayatı için elzemdir.⁹⁵ Bu nedenle dinî teodiseler, dünyadaki acıyı ve dağıtılma biçimini izah eden rasyonalizasyonlar, gerekçeler olarak bu işlevi yük-

⁸⁹ Blumenberg, *The Legitimacy*, 56.

⁹⁰ Blumenberg, *The Legitimacy*, 58.

⁹¹ Blumenberg, *The Legitimacy*, 127, 128.

⁹² Christopher Adair-Toteff, "Sinn der Welt': Max Weber and the Problem of Theodicy", *Max Weber Studies* 13/1 (Ocak 2013), 90, 91.

⁹³ Adair-Toteff, "Sinn der Welt", 91.

⁹⁴ Vittorio Cotesta, "Three Critics of Weber's Thesis of the Uniqueness of the West: Jack Goody, Kenneth Pomeranz, and S.N. Eisenstadt. Strengths and Weaknesses", *Max Weber Studies* 14/2 (Temmuz 2014), 150.

⁹⁵ Cotesta, "Three Critics", 149.

lenmiştir.⁹⁶ Kayıtsız kalın(a)maması, dünyanın anlamlandırılmasının yalnızca akademik bir mesele değil “varoluşsal bir mesele” olmasındandır.⁹⁷ Bu mesele, 1710 tarihinde kavramı kitabının ismine taşıyan Leibniz’den beri farklı alanlarda tartışılmakta (öyle ki Goethe’nin *Faust*’unu dahi *poetik teodise* olarak tanımlayanlar var) ve Weber onu kuramının odağına taşıyan birkaç isimden biri olarak modern dünyanın rasyonelliği düzleminde (ve meslektaş Ernst Troeltsch’un etkisinde) tartışır.⁹⁸

Salgınla mücadele, kentsel ortamın felaketlerle baş edebilmek için kurduğu organizasyonları dikkatlere sunar; Martindale bunu 1901 yılında Galveston (Texas) şehrinin fırtına ve sel felaketi nedeniyle felç olması sonucunda şehrin bir komisyon kurduğunu ve başarısı dolayısıyla “şehrin yönetici organı olarak devam” ettirildiğini hatta sonraki dönemler için bir model oluşturduğunu ifade ederek değerlendirir.⁹⁹ Salgınla başa çıkma yolları veya etkileri düşünüldüğünde bireylerin bu konuda yapıp ettiklerinin anlaşılmasında anlam kavramının önemine dikkat çekmek gerekir; zira sosyal davranışçılık olarak tanımlanabilecek kurama sahip Weber’in yöntemi gereği objektif gözlemin yetmediği kısımda anlam kavramına başvurmak gerekir; çünkü birinin “kilo kaybını, onu defalarca tartarak objektif bir şekilde tespit edebilirsiniz. Ama bu kimse eğer bir hastalık nedeniyle ölmekte olduğundan ya da dini inanışından kendini dünyevi zevklerden uzaklaştırması yüzünden kilo kaybediyorsa bu çok farklı bir şeydir.”¹⁰⁰ “Sosyolojinin görevini sosyal eylemin nedensel yorumu olarak” tanımlayan Weber’e atıfla salgın sürecinde insanlar arası ilişkilerin (ki toplum da ona göre anlamlı davranışlar ve sosyal ilişkilerden oluşur)¹⁰¹ oluşum ve yapılaşması bağlamında değerlendirilmesi gerekir.

4. COVID-19 SALGININA DAİR SÖYLEMLER

Weber’in temel tezinin demografik referansı olan Kalvinistlerin Kutsal Kitap yorumuyla şekillenen mezheplerin bugün özellikle pandeminin yoğun bir merkezi olan ABD’de ne tür bir söylem ürettiklerine bakıldığında rasyonelleşme tezinin geçerliliğinin anlaşılması için bir zemin söz konusu olabilir. Genel olarak bakıldığında salgının Kalvinist kökenli (başat olarak Presbiteryen) yorumlarında (ABD için de farklı siteleri olan web sayfalarında paylaştıkları görüşlerde) Tanrı’ya güven, cesaret, iyilik odaklı büyük plan gibi argümantasyonların olduğu gözlemlenmektedir.¹⁰²

⁹⁶ Cotesta, “Three Critics”, 150.

⁹⁷ Adair-Toteff, “Sinn der Welt”, 87.

⁹⁸ Adair-Toteff, “Sinn der Welt”, 88.

⁹⁹ Don Martindale, “Önsöz”, çev. M. Ceylan, Max Weber, *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*, ed. D. Martindale - G. Neuwirth, 9. Baskı (İstanbul: Yarı Yayınları, 2010), 59.

¹⁰⁰ Martindale, “Önsöz”, 68.

¹⁰¹ Martindale, “Önsöz”, 69.

¹⁰² Salgında umudu koruma özellikle önemsenir. John Piper, *Coronavirus and Christ* (Wheaton, Illinois: Crossway, 2020), 15-19.

4.1. Kadir-i Mutlak ve Mutlak İyi Tanrı

Ele alınan metinlerde Tanrı'nın her şeye gücü yeten, her an insanlarla birlikte olan ve hiçbir amacı engellenemeyen niteliğini dile getiren (Kutsal Kitap'tan) alıntılar üzerinden bir güven, cesaret ve barış telkini söz konusudur. Bir yoruma göre, panik üreten salgın süreci görünüşte teolojik değerlendirmelerden uzak gibi olsa da aksine tam da bu tür zamanlar “varlığımızın devamı için Tanrı hakkındaki derin gerçekliklere ihtiyaç duyduğumuz anlardır”; Tanrı'nın mutlak egemen olduğu düşüncesini karmaşık bulanlara hayret ettiğini belirten (ve “Tanrı her şeyden tamamen sorumludur ve hiçbir şey onu şaşırtamaz” diyen) aynı yazar, bütün tedbirlerin ötesinde kendisine vaaz verdiğini ve “Tanrı tamamen egemendir” yargısına ulaştığını dile getirdiği analizine şu şekilde devam eder:

Unutma, 'şans' diye bir şey yoktur; tamamen tesadüfi olarak görünen anlar bile Tanrı tarafından kontrol edilir... Unutma, Tanrı ışığı oluşturur ve karanlığı yaratır; iyilik yapar ve felaket yaratır. Ve koronavirüs de dahil olmak üzere bazı şeyler bizim için bir gizem olarak kalsa bile, yüce gücünü nihai iyiliğimiz için kullandığına itimat edebiliriz. Çünkü kendi oğlunu bizden esirgemedi; bize ihtiyacımız olan diğer iyi şeyleri de vereceğinden şüphe etmemeliyiz. ... Çocuklarınıza Tanrı'nın el dezenfektanından daha fazla güvenilir olabileceğini söyleyin.¹⁰³

Tanrı'nın salt iyi yaratımlarının bulunduğu dair inancın dünyadaki kötülükleri izah veya sebep olarak insan eylemlerinin bulunmasına yönelik argümantasyon üzerinden yapılan bir yorumda “insanın kendi sebepleri ve ahlak anlayışı” yüzünden sergilediği isyan (ki Âdem anlatısının içeriği de bu tür bir çabayla ilişkili olarak yorumlanır) tanımını söz konusudur: “Tanrı'nın kelimenin tam anlamıyla sonsuz bilgeliğini ve iyiliğini yargılamaya uygun olduğunuzu hayal ediyorsunuz. Cenneti bir kabaşa dönüştüren budur.” İsyân ve ölüm; ilişkili iki kavram ve Yaratılış bahsinde ortaya konan argümantasyon. “Bu salgın Tanrı'dan bir işarettir. İşaret diyor ki ‘Tövbe etmezseniz yok olacaksınız’ (cf. Luke 13:1-5; Romans 1:18-32; 2:4).”¹⁰⁴ Öte yandan salgının bir kriz olması ve onunla birlikte “umudun dünyasına tanıklık etme fırsatı” şeklindeki yorumla da değerlendirildiği görülür.¹⁰⁵ Tanrı'nın yasalarının totallığı (her şeyi kapsayıcılığı) da hatırlatılır. Ayrıca “egemen ve iradesinin dışında hiçbir şey gerçekleşmeyen Tanrı” anlayışı ve bunu getirmesi gereken huzur dile getirilerek Eski Ahit'teki karantina kurallarına atıfla bu inancın hijyen kurallarına uymamak anlamına gelmeyeceği belirtilir.¹⁰⁶ Koruma sistemi için kullanılan metafor *çobandır*; bazı ilkelerle birlikte işlenir.¹⁰⁷ Öte yandan kilise yetkilileri tara-

¹⁰³ Geoff Robson, “Calvinism in the time of Coronavirus”, *Matthiasmedia* (Erişim 11.07.2020).

¹⁰⁴ Daniel J. Phillips, “The Bible Gives Buckets of Answers about COVID-19. You May Not Like Them”, 31 Mart 2020, *Pjmedia* (Erişim 12 Temmuz 2020).

¹⁰⁵ Daniel Schrock, “The Coronavirus Crisis and the Deacons of the Church”, 23 Mart 2020, *Gospelreformation*, par.2 (Erişim 12 Temmuz 2020).

¹⁰⁶ Larry Ball, “God's Law and the Coronavirus Pandemic”, 2 Nisan 2020, *Theaquilareport*, par.1-2 (Erişim 4 Temmuz 2020); Referans verilen kurallar yazısı için bkz. a.mlf. “Quarantine Laws and the Bible”, 30 Ocak 2014, *Theaquilareport* (Erişim 4 Temmuz 2020).

¹⁰⁷ Nick Batzig, “The Church after the Coronavirus”, 25 Mart 2020, *Gospelreformation* (Erişim 10 Temmuz 2020).

findan “Tanrı, biz doğmadan önce günlerimizi sayılı kılmış ve bu nedenle bu hayatın sona ermesi için hazır olmalıyız” düşüncesi ile özetlenen “ağır hastalık” deneyimlerine referansla salgın yorumlanmaktadır; burada *buhar* metaforu kullanılır: “Havari James bize ‘buhar gibiyiz, bugün varız, yarın yokuz’ der.”¹⁰⁸

4.2. Bilimin Çıkarımsal Doğası

Salgının nedensel izahı üzerinde yapılan tartışma, aynı zamanda tarihî mirasın önemli bir parçası olan kilise-bilim ve kilise-devlet ilişkisini de gündeme getirir; bu bağlamda hizmetlerine ara vermesi nasıl ki devlet-kilise arasındaki ilişkinin düzleminde ise salgının nedenlerine dair izah ve doğru tutum meselesi de bilimle ilişkilidir. Böylece “beden ile ruh, dünyevî ve inanç temelli (faithful) düşünce arasındaki çatışma”dan bahsedilmekte ve mutlak güç ve bilgi sahibi Tanrı’nın taleplerine karşı sadakat gösterilmesini gerektiren anlatılara başvurulmaktadır: “Tanrı tarafından tek oğlunu feda etmesi emri verildiğinde İbrahim, Tanrı’nın vaat edilen varisi ölümden bile koruyabildiğine inançla bağlıydı.”¹⁰⁹ Aynı metnin dinî meclislerin (cemaatin) oluşmasının zorunluluğuna dair tartışması da benzer şekilde salgının temel dinî temalarındandır; zira “‘Rab’bin huzurunda’ (before the Lord), ‘Onun saltanatında/mahkemesinde’ (in His courts) ve ‘Adını methedin/şükredin’ (praise His name) gibi ifadelerin hepsinin mabette yerine getirilmesi için toplanmış bir meclis gerekir” söylemi, (ilgili doktrin referanslarıyla) argümantasyon sağlamaktadır.¹¹⁰

Toplanma, ibadet ve ritüelleri yerine getirme gibi kararların devlet bürokrasisinin bilime (tıp) dayanarak karar verdiğini dile getiren yazar buradan yola çıkarak tümdengelim ve tümevarım arasındaki mantık yürütme farkını dikkatlere sunmakta ve bilimin tümevarımsal niteliğinin yargısal mutlaklık (sonuçların muhkemliği) üretme meselesini sorgular. Bir diğer ifadeyle dinî meclislerin oluşmasına dair engelle yönelik bilimsel mantık yürütmenin (tümevarımsal) doğasının sorgulandığı ve “Teknik olarak bilimin tespitlerinin, bir sonuç (conclusion) olarak tanımlanmasının uygun olmayacağı” iddiası üzerinden eleştirel bir tutum sergilenmektedir; burada karşılaştırma, “güçlü veya zayıf” olabilecek çıkarımların mutlaklığı sorgulanmaktadır. Böylece tümevarımsal mantığın olasılıklı, çıkarımsal ve kesin olmayan sonuçlarının getirmiş olduğu zeminde doktorların her zaman bir risk tanımı yapmaları da söz konusudur. Bu muhakemenin nihai yargısı, papaz gibi yetkililerin dikkate alması gereken şeyin bir “meclisin/toplantının Covid-19’un yayılmasına

¹⁰⁸ Dan Williams, “Thoughts on Coronavirus From An At-Risk Christian”, 23 Mart 2020, *Theaquilareport*, par.8 (Erişim 12 Temmuz 2020).

¹⁰⁹ Bennie Castle, “Coronavirus And The Church: A Causuistic Approach”, *Calvinistruminant.wordpress*, 19 Mart 2020, par.3 (Erişim 11.07.2020).

¹¹⁰ Castle, “Coronavirus And The Church”, par.6.

neden olacağına dair olasılıksal çıkarıma karşı Tanrı'ya ortak/birlikte ibadet etmek için açık bir görevdir.”¹¹¹

Nihayetinde istatistiksel veriler, geleceğin bilinemezliği, kitlesel medyanın güvenilirlik sorunu ve propaganda gibi diğer belirsizlik faktörleri de eklenerek pandemi sürecinde toplu ibadetlerin iptali kararları sorgulanmaktadır. Salgın, genel dinî ilkeler ışığında değerlendirilir; sözgelimi en temel mesele olan hayatı koruma ilkesi, “Tanrı'nın Yasasını ihlal etmeyen tüm araçları kullanmamız” gerekir düşüncesiyle ve “dolayısıyla, hayatlarımızı korumak için putlara hizmet edemeyiz” örneğiyle sunulur tercih mekanizması betimlenir. Tercih, en temel tartışma olarak vücut ve ruh dolayısıyla dünyevî ve dinî arasındaki zıtlıkta konumlanır ve Tanrı'nın güç ve iyiliğine güvenle hareket edilmesi, imanın karşıt kutbunda olan korkudan uzak durulması ve salgının başat korkusu olan “ölüm korkusuyla motive olursak, imanla motive olmayız. Ve imandan yapılmayan her şey günahdır” yargısına göre yaşanması gerektiği belirtilir. “Veba, Tanrı'nın bir ulus hakkındaki yargılarından biridir” ifadesinde dile geldiği gibi, kötülük ve ceza arasında kurulan ahlaki ilişkinin günümüz salgınına taşınan bir metinlerarasılık bağı söz konusudur; Lütuf Antlaşmasının ihlaline yönelik bir uyarı.¹¹²

4.3. İlahî Takdir

Tanrı'nın iradesi ve isteği, farklı kiliselerin ve görevlilerinin salgına maruz kalmada kullandıkları argümanlardan biridir, “Tanrı Covid olmamı isterse, olacağım. Ve eğer Tanrı Covid olmamı istemiyorsa istemeyeceğim”¹¹³ ifadesinde olduğu gibi. Tanrı'nın “yeryüzünde olan her şeyin nihai sebebi” olduğu düşüncesi, aynı zamanda salgının doğru anlaşılması için yorumlanması gereğini beraberinde getirir. Bu yaklaşım, Tanrı nosyonuyla uyum çabası içerir: “Tanrı, en büyük arzuları Tanrı'nın ihtişamı olduğunda inananları kutsamayı sever. Ve böylece, bu Koronavirüs karantinası boyunca Tanrı'nın onu O'na ve O'nun iradesine olan sevgimi büyütme için kullandığı için dua ediyorum.”¹¹⁴ Kiliseler için başat kaygılardan biri, yerel kilisenin yüz yüze cemaat ilişkileri biçimindeki organik varlığının otantikliğini korumanın gerekliliği olduğu için buna yönelik çabalar dolayısıyla salgına eleştirel yaklaşımların bu minvalde de şekillendiği gözlemlenmektedir. Bir Presbiteryen rahip (teslis içindeki üçlemeye işaret ederek) meseleyi şu şekilde özetler: “Cemaat o kadar önemlidir ki Tanrı bile onsuz var olamaz.”¹¹⁵

¹¹¹ Castle, “Coronavirus And The Church”, par.9-14.

¹¹² Castle, “Coronavirus And The Church”, par.15 vd.

¹¹³ Kate Conger vd., “Churches Were Eager to Reopen. Now They Are Confronting Coronavirus Cases”, *Nytimes* (Erişim 2 Temmuz 2020).

¹¹⁴ Jordan Standridge, “Ten Ways God is Working Through the Coronavirus”, 6 Mayıs 2020, *Theaquilareport*, par.1-5 (Erişim 1 Temmuz 2020).

¹¹⁵ Jim Fitzgerald, “Coronavirus and the Assembled Church As the Communion of the Saints”, 28 Nisan 2020, *Theaquilareport*, par.1 (Erişim 12 Temmuz 2020).

Öte yandan Calvinist kökene dayanan din görevlilerinin üye olduğu bir uluslararası yapılanmanın deklarasyonuna bakıldığında Calvin'in öğretisinin devam ettiği gözlemlenmektedir: "Kurtuluş yalnızca lütuf ilemdir"; bu inanca göre "Tanrı ezelde sevgi ve merhametle" birçok insanı seçmiş ve bu sayı sadece onun tarafından bilinmektedir.¹¹⁶ Aynı kuruluşun berrak teoloji (clear theology) adlı anlatısında kötülük meselesinin en çok sorulan üçüncü soru ("Tanrı mutlak iyi ve kudretli ise, masumlar neden acı çeker?") olduğuna değinilerek -cevap sorununun iki ögesinden birine yönelen kusura karşılıktır- cevaplanır. Buna göre insanın kısmî cehaleti, insana kötülüklerin neden var olduğuna dair verilen kısmî bilgi ve "Tanrı'nın evreni mükemmel yarattığı" vurgulanarak insanın itaat veya itaatsizlik edebileceği tercih özgürlüğüne ve eylemlerinin diğer insanları da etkilediğine işaret edilerek şu yargıya varılır: "İnsan Tanrı'nın yasasına itaat etmediği ve çiğnediği için, kötülük evreni kaplar." Bir diğer ifadeyle "Kötülük evrene insanın itaatsizliği yoluyla geldi" yargısı söz konusudur. Tanrı'nın mutlak iyiliği meselesi bu şekilde konumlandırılırken mutlak gücü ise eğer bir yargılama yaparsa, herkesin içindeki kötülükten dolayı helak olacağı ve ertesi güne hiç kimsenin uyanamayacağı ifade edilerek betimlenir ki iki olgunun birleştirilmesi, çarımh meselesine işarette "o, kötülük sorununu çözmek için öldü" ifadesi kullanılır.¹¹⁷

4.4. İnsanın Faniliği ve Ölümün Yargılamaya İşaret Edişi

COVID-19 salgını bilime karşı tutumun inkâr ve düşmanlık şeklinde ortaya konduğu ve aynı zamanda çevrecilik üzerinden alternatif bir kült, teoloji üretildiği inancı zemininde tartışmaları da üretir. Özellikle ABD'deki dinî milliyetçilik gibi grup tanımlamalarının bilim karşıtlığı üzerinden bir tepki ile süreci yaşadıkları iddiası¹¹⁸ ve karşıt cevabı (ki özelde hedef alınan bir grubun izahı) ve onun diğer gruplarca paylaşımı¹¹⁹ dinî ve bilimsel yaklaşım arasındaki tartışmanın devamlılığını temsil etmektedir. Son tahlilde, aslı ve carî günahları dolayısıyla insan için bir yargılama olarak görülen salgının esasen unutulmuş Tanrı ve yasalarının hatırlatılması bağlamında da bir merhamet şeklinde yorumlanmakta, insan hayatının her an bitme ihtimali ve insanın kontrol sahibi olmaktan ne kadar uzak olduğu dile getirilmektedir: "Bu virüs bir yargılama eylemidir, ama aynı zamanda bir merhamet eylemidir; Tanrı'nın O'na geri dönülmesi verdiği bir fırsat... (Romalılar 3: 23-25)."¹²⁰ Salgını doğrudan yargılama olarak görmeyenler ölümü getirdiği için bir

¹¹⁶ *Equipping Pastors International* "What We Believe", *Equippingpastors*, par.5 (Erişim 9 Temmuz 2020).

¹¹⁷ Jack L. Arnold, "Why Do Innocents Suffer?", *Cleartheology*, par.1-5 (Erişim 12 Temmuz 2020).

¹¹⁸ Katherine Stewart, "The Religious Right's Hostility to Science Is Crippling Our Coronavirus Response", 27 Mart 2020, *Nytimes* (Erişim 5 Temmuz 2020).

¹¹⁹ E. Calvin Beisner, "New York Times Ignores The Evidence To Slander Christians as Coronavirus Deniers", *Thefederalist* (Erişim 5 Temmuz 2020).

¹²⁰ Paul Gibson, "Fear God, Not the Coronavirus: Two Pastoral Letters Encourage Us to Look to the Lord", 18 Mart 2020, *Theaquilareport*, par.6 (Erişim 9 Temmuz 2020).

nedamet ve Tanrı'ya dönüş çağrısı olarak görmektedir.¹²¹ Öte yandan yargılama olduğunu kabul edenlerden bazıları belli grupların işlediği günahlara inhisar edilmeyecek bir yargılamadan bahsetmektedir; bir diğer ifadeyle bu yargılama bir *gruba* değil tüm *dünyaya* yöneliktir.¹²²

SONUÇ

Max Weber, dindarlık sosyolojisi bağlamındaki analizleri için odağa aldığı birkaç meseleden biri olarak varoluşsal problem şeklinde tanımladığı teodise meselesini de seçer. Bu mesele, kadir-i mutlak ve müşfik bir Tanrı tanımı ile dünyadaki ıstırapların varlığı ve dağılımı arasındaki çelişkinin çözümünde rasyonalizasyona başvuru yani gerekçeler sunma çabasını dile getirir ki bu çabanın evrensel dinlerde temel meselelerden biri olması anlamına gelir. Dahası, günümüz dünyasında artan sosyal ve doğal felaketler ve onların etki alanları, dindarların bu meselede sürekli bir çaba sarf etmelerini de beraberinde getirmektedir. Weber, 1710 tarihinde Leibniz'in kitabına ismini verdiği kavramı tartışan birçok düşünürden biri olsa da onu sosyal zeminde tartışmakla din sosyolojisinde müstesna bir yer edinir. Onun bir asrı aşan tarihte ürettiği kuramsal yaklaşımın günümüzde yani ölümünün yüzüncü yılında ne düzeyde geçerli olduğu, yani genel kategori olarak Protestan yani reformist yaklaşıma sahip Hıristiyan gruplar için aktüel değerinin ne olduğu meselesinin tartışıldığı bu makalede örneklem olarak konuya dair söylem üreten yetkililerin metinlerinin betimsel analizi sonucunda temel temalar şöyle tespit edilmiştir: (a) Kadir-i mutlak ve mutlak iyi Tanrı, (b) bilimin çıkarımsal doğası, (c) ilahî takdir ve (d) insanın faniliği ve ölümün yargılamaya işaret edişi. Bu temalarda ortaya konan argümantasyon, Tanrı'nın insan bilgisini aşan, onun zihnine ulaşmasının mümkün olmaması neticesinde insan tarafından tam olarak bilinemeyecek büyük bir planının bulunduğu ve insana bu plan çerçevesinde ıstırap ve mutluluk yaşattığı ve evrendeki her şeyin onun kudreti dahilinde olduğu, O'nun her şeyin nihai sebebi olduğu iddialarına dayanmaktadır. Böylece bilimin mutlak olamayan (tümevarımsal mantık yürütmesi nedeniyle) çıkarımlarına karşı muhalefetin de sergilendiği gözlemlenmektedir. Teodise yani kötülük meselesi, nihayetinde insanın kendisinin dışındakileri etkileyen eylemleri ve bunların Tanrı'ya itaatsizlik barındıran doğası dolayısıyla yeryüzünde olduğu söylemi egemendir ki bu da COVID-19'un tüm dünya için bir tanrısal yargılama olduğu düşüncesiyle desteklenmektedir. Son tahlilde Weber'in bir asır önce sorduğu soru ve ortaya koyduğu argümantasyonun günümüzde aktüel bir değeri olduğu gözlemlenmektedir.

¹²¹ Randy Nabors, "What Should We Be Doing About The Coronavirus?", *Theaquilareport*, 5 Mart 2020. (Erişim 12 Temmuz 2020).

¹²² Ben C. Dunson, "Is God Judging The World?", *Desiringgod*, 30 Haziran 2020. (Erişim 13 Temmuz 2020).

KAYNAKÇA

- Adair-Toteff, Christopher. "Sinn der Welt': Max Weber and the Problem of Theodicy". *Max Weber Studies* 13/1 (Ocak 2013), 87-107.
- Adair-Toteff, Christopher. *Fundamental Concepts in Max Weber's Sociology of Religion*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.
- Allen, Kieran. *Max Weber: A Critical Introduction*. London: Pluto Press, 2004.
- Arnold, Jack L. "Why Do Innocents Suffer?". *Cleartheology*. Erişim 12 Temmuz 2020.
<http://cleartheology.com/topic/Frequently%20Asked%20Questions/Frequently%20Asked%20Questions%2003.pdf>
- Ball, Larry. "God's Law and the Coronavirus Pandemic". 2 Nisan 2020. *Theaquilareport*. Erişim 4 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/gods-law-and-the-coronavirus-pandemic/>
- Ball, Larry. "Quarantine Laws and the Bible". 30 Ocak 2014. *Theaquilareport*. Erişim 4 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/quarantine-laws-and-the-bible/>
- Batzig, Nick. "The Church after the Coronavirus". 25 Mart 2020. *Gospelreformation*. Erişim 10 Temmuz 2020. <https://gospelreformation.net/the-church-after-the-coronavirus/>
- Beisner, E. Calvin. "New York Times Ignores The Evidence To Slander Christians as Coronavirus Deniers". *Thefederalist*. Erişim 5 Temmuz 2020. <https://thefederalist.com/2020/04/01/new-york-times-ignores-the-evidence-to-slander-christians-as-coronavirus-deniers/>
- Berger, Peter L. - Berger, Brigitte. *Sociology: A Biographical Approach*. New York: Penguin Books, 6. Baskı, 1983.
- Berger, Peter L. - Luckmann, Thomas. *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi: Modern İnsanın Yönelimi*. çev. Mustafa Derviş Dereli. Ankara: Heretik Yayınları, 2015.
- Berger, Peter L. *Invitation to Sociology: A Humanistic Perspective*. New York: Anchor Books, 1963.
- Berger, Peter L. *Melekler Hakkında Söylenti: Modern Toplumda Tabiatüstünün Yeniden Keşfi*. çev. Ali Coşkun - Nebile Özmen. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Bird, John. *Din Sosyolojisi Nedir*. çev. Abdulvahap Taştan - M. Derviş Dereli. Antalya: Lotus Yayınevi, 2015.

- Blumenberg, Hans. *The Legitimacy of the Modern Age*. çev. Robert M. Wallace. Cambridge, MA: The MIT Press, 7. Baskı, 1999.
- Campbell, Colin. "A New Age Theodicy for a New Age". *Peter Berger and the Study of Religion*. ed. Linda Woodhead vd. 73-84. London ve New York: Routledge, 2001.
- Castle, Bennie. "Coronavirus And The Church: A Casuistic Approach". 19 Mart 2020. *Calvinistruinant.wordpress*. Erişim 11 Temmuz 2020. <https://calvinistruinant.wordpress.com/2020/03/19/coronavirus-and-the-church-a-casuistic-approach>
- Conger, Kate vd. "Churches Were Eager to Reopen. Now They Are Confronting Coronavirus Cases". *Nytimes*. Erişim 2 Temmuz 2020. <https://www.nytimes.com/2020/07/08/us/coronavirus-churches-outbreaks.html>
- Cotesta, Vittorio. "Three Critics of Weber's Thesis of the Uniqueness of the West: Jack Goody, Kenneth Pomeranz, and S.N. Eisenstadt. Strengths and Weaknesses". *Max Weber Studies* 14/2 (Temmuz 2014), 147-167.
- Çelik, Celaledin. "Teodisenin Sosyolojisi: Toplumsal Süreçlerle İlişkisi İçinde Teodise Konusuna Sosyolojik Bir Yaklaşım". *Bilimname* 13/2 (2007), 37-66.
- Davis, Winston. "Din Sosyolojisi". *Din, Toplum ve Kültür: Din Sosyolojisi ve Antropolojisine Giriş*. çev. Ali Coşkun. 77-100. İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Dingwall, Robert. "The Other Dead 1918". 15 Mayıs 2018. <https://www.socialsciencespace.com/2018/05/the-other-dead-of-1918/>, Erişim: 25 Mayıs 2020.
- Dunson, Ben C. "Is God Judging The World?". *Desiringgod*. 30 Haziran 2020. Erişim 13 Temmuz 2020. <https://www.desiringgod.org/articles/is-god-judging-the-world>.
- Equipping Pastors International*. "What We Believe". *Equippingpastors*. Erişim 9 Temmuz 2020. <https://www.equippingpastors.com/what-we-believe/>
- Erizi, Andrea. "Different Origin, (Almost the) Same Function: The Concept of Subrogation in Max Weber's Work". *Max Weber Studies* 11/2 (Temmuz 2011), 231-248.
- Fitzgerald, Jim. "Coronavirus and the Assembled Church As the Communion of the Saints". 28 Nisan 2020. *Theaquilareport*. Erişim 12 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/coronavirus-and-the-assembled-church-as-the-communion-of-the-saints/>
- Gibson, Paul. "Fear God, Not the Coronavirus: Two Pastoral Letters Encourage Us to Look to the Lord". 18 Mart 2020. *Theaquilareport*. Erişim 9 Temmuz 2020.

<https://www.theaquilareport.com/fear-god-not-the-coronavirus-two-pastoral-letters-encourage-us-to-look-to-the-lord/>

Giddens, Anthony - Pierson, Christopher. *Anthony Giddens'la Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak*. çev. S. Uyrukulak ve M. Sağlam. İstanbul: Alfa Yayınları, 2001.

Hall, John R. "Din ve Şiddet: Mukayeseli Perspektifte Sosyal Süreçler". çev. Hüsamettin Arslan. *Din Sosyolojisi Elkitabı*. ed. Michele Dillon. 521-552. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2014.

Kippenberg, Hans G. "Max Weber: Din ve Modernleşme". çev. N. Sofuoğlu Kılıç. çev. ed. İ. Çapcıoğlu. *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*. ed. Peter B. Clarke. 121-142. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.

MacRae, Donald G. *Weber*. çev. Nur Vergin. İstanbul: Afa Yayınları, 1985.

Martindale, Don. "Önsöz". çev. M. Ceylan. Max Weber. *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. ed. D. Martindale - G. Neuwirth. 9-83. İstanbul: Yarı Yayınları, 9. Baskı, 2010.

McCullough, Michael E. - Smith, Timothy B. "Din ve Sağlık: Vaka İncelemesi Olarak Depresif Semptomlar ve Moralite". çev. Hüsamettin Arslan. *Din Sosyolojisi Elkitabı*. ed. Michele Dillon. 277-296. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2014.

Nabors, Randy. "What Should We Be Doing About The Coronavirus?". 5 Mart 2020. *Theaquilareport*. Erişim 12 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/what-should-we-be-doing-about-the-coronavirus/>

Nafissi, Mohammad. "Reformation as a General Ideal Type: A Comparative Outline". *Max Weber Studies* 6/1 (2006), 69-110.

Parsons, Talcott. *Toplumsal Eylemin Doğası: Yakın Tarihin Bir Grup Avrupalı Yazarına Özel Atıfla Toplumsal Teori Konusunda Bir İnceleme*. çev. Nur Nirven. Cilt 2. Sakarya: S.Ü. Kültür Yayınları, 2015.

Phillips, Daniel J. "The Bible Gives Buckets of Answers about COVID-19. You May Not Like Them". 31 Mart 2020. *Pjmedia*. Erişim 12 Temmuz 2020. <https://pjmedia.com/lifestyle/the-bible-gives-buckets-of-answers-about-covid-19-you-may-not-like-them/>.

Piper, John. *Coronavirus and Christ*. Wheaton, Illinois: Crossway, 2020.

Preben Riis, Ole. "Din Sosyolojisinde Metot". çev. A. Onay. çev. ed. İ. Çapcıoğlu. *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*. ed. Peter B. Clarke. 365-388. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.

Radkau, Joachim. *Max Weber: A Biography*. çev. Patrick Camiller. Cambridge-Malden: Polity Press, 2009.

- Ringer, Fritz. *Max Weber: An Intellectual Biography*. Chicago: The University of Chicago Press, 2004.
- Robson, Geoff. "Calvinism in the time of Coronavirus". *Matthiasmedia*. Erişim 11.07.2020. <https://matthiasmedia.com.au/blogs/news/calvinism-in-the-time-of-coronavirus>.
- Schluchter, Wolfgang. *The Rise of Western Rationalism Max Weber's Developmental History*. çev. Guenther Roth. Berkeley ve Los Angeles: California University Press, 1981.
- Schrock, Daniel. "The Coronavirus Crisis and the Deacons of the Church". 23 Mart 2020. *Gospelreformation*. Erişim 12 Temmuz 2020. <https://gospelreformation.net/the-coronavirus-crisis-and-the-deacons-of-the-church/>.
- Standridge, Jordan. "Ten Ways God is Working Through the Coronavirus". 6 Mayıs 2020. *Theaquilareport*. Erişim 1 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/ten-ways-god-is-working-through-the-coronavirus/>.
- Stewart, Katherine. "The Religious Right's Hostility to Science Is Crippling Our Coronavirus Response". 27 Mart 2020. *Nytimes*. Erişim 5 Temmuz 2020. <https://www.nytimes.com/2020/03/27/opinion/coronavirus-trump-evangelicals.html>.
- Swedberg, Richard - Agevall, Ola. *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*. Stanford-California: Stanford University Press, 2. Baskı, 2016.
- Turner, Bryan S. "The Futures of Globalization". *The Blackwell Companion to Globalization*. ed. George Ritzer. 675-692. Malden, Oxford: Blackwell Publishing, 2007.
- Turner, Bryan S. *Religion and Modern Society: Citizenship, Secularisation and the State*. Cambridge-New York: Cambridge University Press, 2011.
- Turner, Bryan S. "Max Weber'e Göre İslam ve Konfüçyanizm: Kantçı Sekülerleşme Kuramı". çev. İ. Çapcıoğlu. çev. ed. İ. Çapcıoğlu. *Din Sosyolojisi: Kuram ve Yöntem*. ed. Peter B. Clarke. 143-169. Ankara: İmge Kitabevi, 2012.
- Turner, Bryan S. *Klasik Sosyoloji*. çev. İdil Çetin. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Turner, Stephen. "The Continued Relevance of Weber's Philosophy of Social Science". *Max Weber Studies* 7/1 (2007), 37-62.
- Weber, Max. *From Max Weber: Essays in Sociology*. çev. H.H. Gerth - C. W. Mills. New York: Oxford University Press, 1946.
- Weber, Max. *Die Protestantische Ethik und Der Geist des Kapitalismus*. Erfstadt: Area Verlag, 2007.

- Weber, Max. "The Profession and Vocation of Politics". *Weber: Political Writings*. ed. Peter Lassman -Roland Speirs. 309-369. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Weber, Max. *Din Sosyolojisi*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2012.
- Weber, Max. *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyacı. Cilt 1. İstanbul: Yarın Yayınları, 2013.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarın Yayınları, 2013.
- Whimster, Sam. "Translator's Note on Weber's 'Introduction to the Economic Ethics of the World Religions'". *Max Weber Studies* 3/1 (2002), 74-98.
- Williams, Dan. "Thoughts on Coronavirus From An At-Risk Christian". 23 Mart 2020. *Theaquilareport*. Erişim 12 Temmuz 2020. <https://www.theaquilareport.com/thoughts-on-coronavirus-from-an-at-risk-christian/>.
- Wittrock, Björn. "The Axial Age in Global History: Cultural Crystallizations and Societal Transformations". *The Axial Age and Its Consequences*. ed. Robert N. Bellah - Hans Joas. 102-125. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 2012.

